

УДК 82.09-051 І.Франко:17.022-057.40 О.Пахльовська

ЗАСАДНИЧІ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ПРИНЦИПИ ІВАНА ФРАНКА В ОЦІНЦІ ОКСАНИ ПАХЛЬОВСЬКОЇ

Ірина ШУТКА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: igshutka@yandex.ru*

Досліджено позицію Оксани Пахльовської щодо засадничих літературознавчих принципів Івана Франка, зокрема стосовно його концепції історії української літератури, а також щодо внеску науковця в гуманітарну науку.

Ключові слова: літературознавчі принципи, принцип історизму, цивілізаційний підхід, ідея єдності літературного процесу, інтелектуалізація літературознавства.

Для письменниці, культуролога, перекладача, професора Римського університету «Ля Сап'єнца», наукового співробітника Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України Оксани Пахльовської внесок Франка-науковця в українську гуманітаристику – насамперед літературознавство, – його новаторство в осмисленні літературного процесу стали предметом аналізу в кількох працях. Це, зокрема, «Українська літературна цивілізація», «Українсько-італійські літературні зв'язки XV–XX ст.» (фрагмент цієї праці було також опубліковано у виданні: Іван Франко і світова культура: матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.) : у 3 кн. Кн. 1 / упоряд. Б. З. Якимович ; редкол.: І. І. Лукінов, М. В. Брик, Г. Д. Вервес та ін. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 179–182), а також стаття «Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії».

Можна виокремити кілька засадничих літературознавчих принципів І. Франка, на яких акцентувала О. Пахльовська: ідея єдності літературного процесу, принцип історизму, цивілізаційний підхід. А своєрідним наслідком-метою Франкової наукової (як і художньо-творчої, перекладацької) діяльності літературознавець вважає інтелектуалізацію та європеїзацію українського літературного процесу й української науки про письменство. У трактуванні О. Пахльовської галицький учений постає як знакова постать, яка своїм глибоким аналітичним мисленням, енциклопедичними знаннями й самовідданою працею змогла піднести українське літературознавство, зокрема історію літератури, на якісно новий рівень.

У XIX столітті, коли в Європі активізувався процес формування літературознавчих концепцій і методологій та посилювався інтерес до національних літератур, одна за одною почали з'являтися історії цих літератур. Перші спроби написати історію українського письменства належали Якову Головацькому, Миколі Петрову, Миколі Дашкевичу,

Олександрові Барвінському [1]. О. Пахльовська наголосила: І. Франко перший в українській науці вдався до концептуального, системного (а не фрагментарного, як раніше) осмислення та викладу історії українського письменства, утвердження ідеї єдності, тяглості, безперервності української літературної традиції від найдавніших часів до Івана Котляревського і Маркіяна Шашкевича. У фундаментальній італомовній праці «Українська літературна цивілізація», де дослідниця проаналізувала тисячолітню еволюцію українського письменства, в межах сьомого розділу (тут представлено період 1870–1914 років) є окремих підрозділ, присвячений постаті І. Франка. В означеній авторкою багатогранності цієї фігури: прозаїк, драматург, поет, політолог – знаходимо також позицію «Франко, історик літератури, між старовиною і модернізмом». Пишучи про чільництво галицького вченого в українському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття, О. Пахльовська зазначила, що він особливу увагу приділяв проблемі систематизації історії літератури, досліджував письменство різних історичних епох: від киеворуської до новочасної. Вона наголосила на Франковій оцінці давнього українського письменства і його особливостей, зокрема на визнанні важливої формотворчої ролі усної традиції, що існувала паралельно з «офіційною» писаною літературою [10, с. 625]. Також авторка вважає науково вартісним Франкове трактування нових літературних феноменів: реалізму, модернізму. Зокрема, сутність реалізму учений пов'язував не тільки з естетичною площиною, а й із розвитком національної культури, а літературу і мистецтво розглядав не лише як естетично-гносеологічні інструменти, а і як засоби етичної трансформації суспільства. У цьому дослідниця вбачає знаковість постаті вченого не тільки для української, а і світової культури [10, с. 626].

Використання принципу поступовості літературного процесу, спадкоємності епох О. Пахльовська продемонструвала, зокрема, на прикладі Франкової наукової розвідки «Данте Аліг'єрі. Характеристика Середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії». І. Франко задумував працю про видатного італійця ще під час навчання у Дрогобицькій гімназії. Спонукою до втілення ідеї стало прохання української громади в Перемишлі. Там учений уперше і репрезентував це дослідження, відтак його було надруковано в «Літературно-науковому віснику». Опісля, доповнене вибіркою ліричної та лірично-дидактичної поезії Данте, в 1913 році, вийшло окреме видання [7, с. 7–8]. Треба мати на увазі, що на той час І. Франко відійшов од захоплення суто ідеологічним, тенденційним трактуванням літератури як художнього відповідника життя, зокрема соціально-політичної реальності (такі погляди були притаманні йому в період захоплення соціалістичними ідеями). Натомість важливого значення в літературознавчій парадигмі науковця набуло глибоке осмислення феномена естетики [4, с. 122, 123].

Зокрема, О. Пахльовська простежила логіку постання, генеалогію культурних епох Середньовіччя та Ренесансу, які окреслив І. Франко у праці «Данте Аліг'єрі»: культуру Середніх віків формували такі чинники, як занепад Риму, поширення християнства та форм суспільної організації германських племен, тим часом епоха Відродження, хоч як парадоксально, постала з двох ворожих світоглядних систем: Античності й Середньовіччя, язичництва та християнства. На думку професора «Ля Сап'єнца»,

Франкова концепція Середніх віків була противагою загальноприйнятій, яка традиційно недооцінювала середньовічну культуру та її значення [6, с. 143–144].

Як писала О. Пахльовська, в розвідці про Данте І. Франко повністю реалізував свій основний методологічний принцип – принцип історизму [3, с. 142]. Він, як відомо, був однією з вихідних позицій культурно-історичної літературознавчої школи (до якої тяжів І. Франко) і передбачав комплексний підхід до письменства: художньо-естетичному аналізу будь-якого літературного явища передують глибоке вивчення, пошук його коренів у суспільно-історичному ґрунті [1]. Проте варто зробити застереження: на зламі 80–90-х років XIX століття під впливом новітніх досягнень європейської науки І. Франко-філолог увів у свою методологічну базу (поруч із принципами культурно-історичного підходу) засади порівняльно-історичного, біографічного, філологічного, критично-естетичного літературознавства: «І. Франко не йшов сліпо за якимись певними позиціями тієї чи іншої школи, а творчо використовував методологічний досвід своїх сучасників, при цьому вносив свої теоретичні ідеї в розуміння основних шкіл, наснажуючи їх набутками української літератури» [2, с. 504].

Як зазначила О. Пахльовська, в першому розділі розвідки про Данте – під назвою «Середні віки» – І. Франко подав розвиток літератури, культури, релігії середньовічної Італії крізь призму соціальних потрясінь та історичних катаклізмів. Друга частина праці – це аналіз своєрідності італійської та французької культур, особливостей середньовічного світогляду, науки та філософії тощо. У розділах, присвячених постаті італійського поета, І. Франко торкнувся суспільно-політичної ситуації у Флоренції XIII століття (боротьба гвельфів і гібелінів – прихильників папи та імператорської влади), діяльності Данте як політичного діяча і складної психологічної сутності його почуття до Беатриче. Такі суспільно-історичні екскурси, пояснила дослідниця, дають змогу І. Франкові «впритул підвести читача до проблем творчості Данте та до розуміння філософської глибини в творах титана середньовічної культури» [6, с. 141–142]. Справді, І. Франко сподівався, що «нарис ідейного ґрунту середніх віків та їх цивілізації допоможе нам зрозуміти також появу Данте і оцінити його значення для загальної літератури» [7, с. 10]. Відтак, для нього важливими були різні чинники: і «політичний ідеал римського царства», і «противенство двох мечів, світського й духовного», і «феодалний нелад з його жорстокостями та чеснотами», і «горда незалежність особи», і «схоластична вченість з її хитро, аж до найдрібніших деталей обдуманого будовою світу», і «містика з її змаганнями зглибити незглиблені тайники буття й віри», і «гаряча релігійність, що доходить іноді до догматичної нетерпимості», і «високорозвинена та строго продумана поетична техніка, глибина замислу та лапідарність вислову», і «високе, абстрактне розуміння жінчини й любові» і т. д. [7, с. 51–52].

Характерною рисою І. Франка-науковця О. Пахльовська вважає його уважне ставлення до моральних аспектів життя людини і суспільства, зокрема етичних наслідків великих історичних зрушень, переломних моментів і кризових періодів як передумов подальшого розвитку. «Божественна комедія» для І. Франка, як зазначила професор «Ля Сап'єнца», є апофеозом культури Середньовіччя, але водночас морально-етичним кодексом нової людини, нової особистості, що стала ренесансним відкриттям. Окрім

того, «праця Франка не замикається в межах історико-літературного дослідження конкретного періоду. Для нього дантівська космогонія – це і «віковічна повість кожного з нас, кожного, хто думав, любив, помилявся, падав духом і знов підносився», історія людини, драматичний літопис її світогляду, її інтелектуальної та моральної еволюції» [6, с. 147].

Думки О. Пахльовської про увагу І. Франка у процесі аналізу того чи іншого літературного явища до конкретно-історичного та суспільно-психологічного контексту суголосні з міркуваннями Михайла Наєнка. Цей дослідник, зокрема, називав головними для І. Франка у тлумаченні літератури історичний і психологічний принципи: йдеться про розуміння історії літератури як частини історії духовності народу і про глибокий аналіз зв'язку естетики, образного мислення та літератури зокрема з «психологічними порухами в людській душі» [4, с. 122]. Як і М. Наєнко, О. Пахльовська основою Франкового критичного осмислення літературного процесу вбачає переконання, що історію літератури не можна розглядати окремо від історії цивілізації, – це так званий «цивілізаційний підхід» [10, с. 625]. Франкову концепцію історії літератури – історії літератури як фрагмента історії цивілізації й історії національної літератури як фрагмента світової цивілізації – науковець визначила як культурологічну [8, с. 21]. Еволюція письменства справді була для І. Франка частиною культурного процесу, «частиною історії розвою духовного життя народу» [8, с. 8], відтак мета історика літератури – збагнути «дух епохи», вловити «загальну фізіономію духовного життя епохи» [9, с. 36].

Для досягнення цієї мети, для адекватного аналізу літературного явища, як вважав І. Франко, дослідникові доцільно використовувати досягнення різних наукових галузей, як-от історії, філософії, психології, естетики, соціології, мовознавства, фольклористики тощо. Цей міждисциплінарний Франків підхід сформувався в період активного пошуку нових способів наукового аналізу літературних творів – на рубежі XIX – початку XX століття [3, с. 204]. Комплексне мислення І. Франка-літературознавця дало підстави О. Пахльовській назвати його «стратегом» національної культури. Дослідниця виокремила «три основні історичні вузли» його діяльності. Це секуляризація галицької культури («прорвав тематичну, естетичну і стилістичну блокаду несекуляризованої культури»), послідовна і цілеспрямована європеїзація української культури, долучення її до тем і моделей світового літературного процесу («трансплантація» окремих жанрів і поетичних форм у національну літературу, її інформативне насичення знанням про інші культури), новаторська концептуалізація політичної та культурної перспективи України як цілісного культурно-історичного феномена («перший з такою силою після Шевченка – проголошує не лише необхідність, а й неминучість самостійного шляху розвитку української культури»), формулює ідею культурної цілісності та специфічності України) [5, с. 21–22]. Якщо перша позиція: звільнення культури від впливу церкви – реалізовувалася радше через механізми художньої творчості, то дві інші: європеїзація і концептуалізація української культури та національної свідомості – більшою мірою поле науки.

Безперечно, Франкова грандіозна, планомірна, енциклопедичного характеру праця – наполегливі спроби синтезувати іноземний досвід, національну специфіку та досяг-

нення різних галузей гуманітарного знання – сприяла інтелектуалізації українського літературознавства. Ідеться про глибоке осмислення як специфіки розвитку українського письменства, так і цілей та методологічного інструментарію, якими мав би керуватися дослідник історії літератури, розширення поняттєвого апарату, часового і просторового засягу української літературознавчої науки, що значно підвищило її рівень і сприяло подальшому розвитку. Заслугу вченого О. Пахльовська вбачає у критиці ірраціонально-містичного романтизму, поверненні до інтелектуальної парадигми, реконструкції явищ літературного процесу давніх віків у новій оптиці. «Але І. Франко не просто реінтегрував давню літературу в історичну динаміку новітньої української літератури. Від давньої літератури він перейняв ідею Книги як центру пізнання, концептуалізував як ідейну сферу пізнання власне мистецтво і літературу. Саме цим він забезпечив радикальну інтелектуалізацію української культури, яка, пройшовши також через творчу практику М. Коцюбинського та Лесі Українки, виявилася повносилою живою реальністю для експериментів модернізму 20-х років нашого (XX. – I. III.) століття» [5, с. 27].

Насичення українського літературного процесу новим змістом і окреслення його нових перспектив – це результат масштабної та різнопланової перекладацької й дослідницько-літературознавчої праці І. Франка, що вводила українську культуру в глобальний діалог з культурами різних епох і народів (від шумеро-вавилонської поезії, давньоіндійського епосу, античної літератури, європейського Середньовіччя до сучасної для нього епохи) [5, с. 30]. У цьому контексті О. Пахльовська писала про «інтеграцію цілих масивів чужоземної літератури в українську культурну свідомість, універсалізацію культурної рецепції українського суспільства». Як вона вважає, у виборі імен і творів український учений керувався «розпачливим усвідомленням “прірв” у діалозі між Україною і світом, а його мету вбачає у реконструкції живого культурного контексту України в діахронічному зрізі, – адже “добрі приклади” є “підвалинами власного письменства”» [5, с. 29]. Дослідниця українсько-італійських літературних зв’язків наголосила на великому значенні Франкових праць з історії італійської літератури, перекладів з італійської, зокрема творів Данте, Джордано Бруно, Д. Джусті, Г. Д’Анунціо.

Власне, опанування вершинних явищ світової культури О. Пахльовська вважає одним із найбільших Франкових заповітів гуманітарній науці. Вивчення позитивного і негативного культурного й загальносуспільного досвіду інших націй, проектування «чужих» проблем на національний ґрунт, а уроків минулого – на сьогодення свідчить: І. Франко керувався розумінням того, що «культурно-історичний досвід народів важливий не сам по собі, він вартісний і необхідний насамперед у тій мірі, в якій може сприяти вирішенню проблем, що стоять перед кожною національною культурою» [6, с. 141]. Зокрема, оглядаючи дослідження «Данте Аліг'єрі...», О. Пахльовська віднайшла паралелі з українськими реаліями: скажімо, у пильній увазі та вболіваннях І. Франка за повноцінний розвиток італійської культури вона прочитує його тривогу за долю української мови. І. Франко розумів, що існують закони, закономірності, яким підвладні різні епохи і різні культури. Він, зокрема, знав, як писала авторка, про такий історичний «закон», як своєчасний прихід до народу поета, здатного належно осмислити його трагедії та проблеми [6, с. 146–147]. Для італійців таким поетом став Данте. О. Пах-

львівська зауважила, що в інтерпретації І. Франка Данте – найбільший реформатор Середньовіччя, ініціатор усіх новочасних літератур та ідейний фундатор національних рухів.

Отже, на думку О. Пахльовської, найпродуктивнішими ідеями в І. Франка-літературознавця були: 1) системний підхід до письменства; 2) концептуальний виклад історії українського письменства; 3) активізація та розвиток міжлітературних і міжкультурних зв'язків. Це поглибило розуміння специфіки української літератури і культури, окреслило її самобутність і створило передумови для літературних феноменів ХХ століття, як «розстріляне відродження», шістдесятництво.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гнатюк М.* Літературознавчі концепції в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ сторіч / М. Гнатюк. – Львів : Місіонер, 2002. – 207 с.
2. *Гнатюк М.* У пошуках літературознавчої методології (І. Франко, О. Пипін, Г. Брандес) / М. Гнатюк // *Confraternitas*. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича / відп. редактор Микола Крикун, заступник відп. редактора Остап Середа. – Львів, 2006–2007 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Вип. 15 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України).
3. *Гнатюк М.* Франкова теорія міждисциплінарного аналізу мистецьких творів / М. Гнатюк // *Вісник Львів. ун-ту.* – 2008. – (Серія філологічна ; вип. 44 ; ч. 1).
4. *Насенко М.* Історія українського літературознавства : підручник / М. Насенко. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 360 с.
5. *Пахльовська О.* Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії / О. Пахльовська // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнародної конференції, Львів, 25–27.09.1996. – Львів : Світ, 1998.
6. *Пахльовська О.* Українсько-італійські літературні зв'язки ХV–ХХ ст. / О. Пахльовська. – К. : Наукова думка, 1990. – 215 с.
7. *Франко І.* Данте Алігієрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії / І. Франко // *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 12 / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1978.
8. *Франко І.* Задачі і метод історії літератури / І. Франко // *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 41 / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1984.
9. *Франко І.* План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви / І. Франко // *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 41 / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1984.
10. *Pachlovska O.* *Civiltà letteraria ucraina* [Українська літературна цивілізація] / O. Pachlovska. – Roma : Carocci Editore, 1998. – 1104 p.

*Стаття надійшла до редакції 16.12.2013
Прийнята до друку 24.03.2014*

**IVAN FRANKO'S VIEWS ON LITERARY STUDIES AS VISUALIZED
BY OKSANA PACHLYOVSKA****Iryna SHUTKA**

*The Ivan Franko National University of L'viv,
1 Universytetska Str., L'viv, 79000, Ukraine,
e-mail: igshutka@yandex.ru*

This article investigates Oksana Pachlovska's approach to the fundamental principles Ivan Franko employed in his literary studies, in particular to his conception of the history of Ukrainian literature, and her evaluation of his contribution to humanities.

Keywords: principles of literary studies, principle of historicism, civilizational approach, idea of unity of literary process, intellectualization of literary studies.

**ОСНОВОПОЛАГАЮЩИЕ ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЕ
ПРИНЦИПЫ ИВАНА ФРАНКО В ОЦЕНКЕ
ОКСАНЫ ПАХЛЁВСКОЙ****Ирина ШУТКА**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000,
e-mail: igshutka@yandex.ru*

Исследовано оценки Оксаны Пахлёвской основополагающих литературоведческих принципов Ивана Франко, в частности в свете его концепции истории украинской литературы, а также оценки вклада ученого в развитие гуманитарной науки.

Ключевые слова: литературоведческие принципы, принцип историзма, цивилизационный подход, идея единства литературного процесса, интеллектуализация литературоведения.